

Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6–7–8- Eylül 2006); Bildiriler II; Denizli, 2007, s. 307–314.

KAZAK ŞİVESİ VE DENİZLİ AĞZINDA KÖK HALDEKİ BENZER İDRAK FİLLERİNDE ANLAM FARKLILAŞMALARI

DIFFERENTIATIONS IN THE MEANINGS OF SIMILAR PERCEPTION VERBS WHICH ARE IN BOOT FORM BETWEEN KAZAKH ACCENT AND DENİZLİ DIALECT

Nergis BİRAY*

ÖZET

Türk dilinin uzun yıllardır birbirinden uzak coğrafyalarda, tarihi, sosyal, coğrafi etkiler ve farklı siyasi devlet sınırları içinde yaşama gibi sebeplerle ayrı ayrı gelişmesini sürdüren lehçe/şivesi arasında doğru anlaşmayı sağlamak, kelimelerin anlamlarını iyi bilmekle doğrudan bağlantılıdır.

İdrak fiilleri, duyu, duygu, hafıza, algılama, tanıyıp anlama, değerlendirip açıklama etkilerini gösteren, duygu ve düşünce dünyamız hakkında bilgi veren fiilleridir.

Bu noktadan hareketle çalışmada, Kazak şivesi ile Denizli ağzında “kök halindeki benzer idrak fiilleri arasında anlam farklılaşmaları” ele alınacaktır. Bu fiiller vasıtasıyla uzun yıllardır birbirinden uzak coğrafyalarda yaşayan bu iki Türk topluluğunun duygu ve düşünce dünyasında ne gibi benzerlik ve ortaklıkların veya ne tür farklılıkların olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kazak lehçe/şivesi, Denizli ağzı, fiiller, idrak (mental) fiilleri, anlam farklılaşmaları, duygu ve düşünce dünyamız.

ABSTRACT

To provide correct communication between the dialects/accents of Turkish language, which continue to develop separately because of the reasons such as living in distant geographies for years, historical, social and geographical effects and living in the borders of different political states, is directly connected with knowing the meanings of the words well.

Perception verbs are the verbs which show effects of sense, emotion, memory, perception, and understanding by recognizing, explanation by evaluating and give information about our emotional and ideal world.

From this point on, “differentiations in the meanings of similar perception verbs which are in boot form” between Kazakh accent and Denizli dialect will be investigated in this study. That what kind of similarities and common points or differences took place in the emotional and ideal world of these two Turkish communities living in distant geographies for years will be tried to determine.

* Yard. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, nbiray@pau.edu.tr **Yayımlandığı Yer:** Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6–7–8- Eylül 2006); Bildiriler II; Denizli, 2007, s. 307–314. (ISBN 978–975–6992–20–3 (2. c) // ISBN 978–975–6992–18–0 (TK)).

Key Words: Kazakh accent / dialect, Denizli dialect, perception (mental) verbs, differentiations in meaning, our emotional and ideal world.

İnsanlarla iletişim kurup, anlamaya çalıştığımızda kavramları, kelimelerle karşılarız. Zihnimizde yarattığımız ortak tasavvurlardan yani kavramlardan her birine anlam adını veririz. Kelimeler, bu işlevi tabii ki tek başlarına değil, bazen bir kavramı diğerine yaklaştırarak, bazen aralarında ilgi kurarak bazen de başka bir kavramdan faydalanarak yerine getirirler.¹

Kavramlar, aynı dil birliği içerisinde yer alan kişilerde ortaktır ve genel düşüncelerden oluşur. Bizler de kavramları genellikle zihnimizde canlandırarak karşıımızdakine aktarız.²

Tarihî, sosyal, coğrafi etkiler yanında farklı bir siyasî devlet sınırları içinde yer alma; birbirinden uzak coğrafyalarda uzun süre ayrı yaşama gibi etkenler, aynı millet üyelerinin dilinde farklılıklar ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Aslında dil, genellikle ortak unsurlarını korumuş olsa da bazı farklılaşmaların ortaya çıkmasını tabii karşılamak gerekir. Çünkü dil unsurları, dile ait alanlar içerisinde aynı tarzda gelişme ve değişme göstermezler. Tabii bir gelişme şeklinde devam eden bu süreçte bir lehçe/şive veya ağızda anlam gelişmesine uğrayarak canlılığını sürdüren bir kelime, bir diğer lehçe/şive veya ağızda farklı anlamlar kazanabilmekte veya kaybolup gitmektedir.

Türkçe lehçe, şive ve ağızlarıyla hatta lehçe ve şiveleri içindeki ağızlarıyla çok geniş bir alana yayılmış eski, köklü ve yerleşik bir dildir. Birçok ilim adamı, genel Türkçenin kelime hazinesinin büyük bir bölümünün günümüze kadar yaşaya geldiğini belirtmektedirler.³

Şiveler ve ağızlar arasındaki farkın daha çok ses bilgisi ve kelime dağarcığında karşımıza çıktığı, kelime çekiminde çok fazla değişiklikler olmadığı görülmektedir. Anadolu ağızları, Türkçenin en eski dönemlerinden kalan ve bugün Türkiye dışı Türk lehçe/şivelerinde, onların ağızlarında büyük bir bölümü yaşamaya devam eden eski kelimeleri bünyesinde hala barındırmaktadır.⁴ Günümüz Türkiye Türkçesinin standart dilinde unutmış olduğumuz pek çok kelime, ağızlarda farklı kullanışlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu kullanışlar, şive/lehçelerle büyük ölçüde benzerlik ve ortaklık taşımaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında şiveler ve şivelerin ağızları üzerinde karşılaştırmalı olarak yapılacak anlam değişimleriyle ilgili çalışmaların lehçe/şiveler arası aktarmaları daha anlaşılır kılacağı kesindir.

Mehmet KAPLAN, bu konunun önemine şu sözleriyle dikkat çeker: “*Dilciler, umumiyetle muhtelif Türk şiveleri arasındaki fonetik benzerlikler ve farklar üzerinde duruyorlar. Kelime ve deyimlerin mana bakımından mukayesesi kültür yönünden daha mühimdir.*”⁵

¹ Prof. Dr. Doğan AKSAN, *Ana Çizgileriyle Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ank., 1987, s. 162; D. AKSAN, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul, 2000, s.114-115; Zeynep KORKMAZ, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s.8.

² Prof. Dr. Doğan AKSAN, a.g.e., Ank., 1987, s.164.

³ Doğan AKSAN, a.g.e., İst.2000; Ahmet Bican ERCİLASUN, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ank. 1993.; M. BİLGİN, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara, 2002; D. AKSAN, *Türkçenin Gücü*, 6. bsk., Ankara, 1999.

⁴ D. AKSAN, a.g.e., İst. 2000, s.223.

⁵ Mehmet KAPLAN, *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, Ank., 1987, s.11.

Bir dilin kelime hazinesinde değişmelerin ortaya çıkması tabiidir. Bu, çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ya yeni kelimelerin ortaya çıkmasıyla veya bazı kelimelerin kaybolup kullanımdan düşmesiyle olabildiği gibi, bazen başka dilden kelimelerin dilin bünyesine girmesiyle bazen bir kısım kelime kullanım alanının genişlemesi veya tersine daralmasıyla; bazen kelimelerdeki anlam kaymasıyla meydana gelmektedir. Bunların sebebi ise insanlar arası ilişkilerdeki değişmeler kısacası toplumdaki sosyal değişmelerdir.⁶

Yeni bir nesne veya harekete isim vermek istediğimizde her zaman yeni bir kelime kullanmaz, genellikle dildeki esas kelime hazinesindeki kelimeleri kullanarak bunların temel anlamları üzerine yan anlamlar yükleriz.⁷ Başlangıçta tek bir kavramı anlatan kelime böylece asıl anlamı yanında yeni anlamlar kazanıp yeni kavramları anlatmaya başlar.⁸

“Karşılaştırmalı ve tarihi dilbilim”in alanı içinde değerlendirilebilecek olan bu değişimler, daha kapsamlı şekilde ‘karşılaştırmalı filoloji’nin içinde de ele alınmaktadır. PALMER; “*Bu bilim dalı, dillerin tarihini yeniden yapılandırmaya ve tarihleri vasıtasıyla da görünüşçe de aynı “kök”ten gelen dillerin birbirleriyle ilişkilerini belirlemeye çalışır.*” şeklinde bu ilim dalını tanımlamaktadır.⁹

Anlam değişmeleri, dilin tabii akışı içerisinde, uzun bir süreçte gerçekleşir.

Çalışmanın ana temelini oluşturan ve “anlam farklılaşmaları” adı altında ele alınacak olan “anlam genişlemesi”, “anlam daralması”, “anlam kayması”, daha çok duygu değerlerimize hitap eden “anlam iyileşmesi” ve “anlam kötüleşmesi”, “yalancı eş değerlik” terimleri konuyu ve çalışma metnini uzatmaktan başka bir şey ifade etmeyeceği için tanım ve açıklamaları üzerinde durulmayacaktır.¹⁰

Çalışmada yukarıda bahsedilen esaslar ele alınarak, Türk dilinin kuzey kolunda yer alan Kazak şive/lehçesi ile Türkiye Türkçesi ağızlarından Denizli ağızı karşılaştırılacaktır.

Karşılaştırmada bir bildiri boyutlarını aşacağı için, bu lehçe ve ağızın bütün kelimeleri üzerinde durulmayacaktır. Dil, düşüncelerimizi aksettirir, ama aynı zamanda kendisi düşüncedir. İnsanın düşünce sistemi ve zekâsına ulaşmak, bu konuda inceleme ve araştırmalar yapabilmek de ancak dille mümkündür. Düşüncelerimizi ifade eden, şekillendiren, çevremizi de olup bitenleri de anlamamızı sağlayan, anlatmamızı, anlaşmamızı sağlayan dildir. Cümleler kurmak yani sözdizimi, subjektif bir yaklaşım

⁶ D. AKSAN, a.g.e., Ank., 1999, s.89; Āmedi HASENOV, **Til Bilimi**, 3. bsk, Almatı, 2003, s.134, 142-144; Seyitnazar ARNAZAROV, “*Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi*”, **V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yay., Ank., 2004, s.193-120; Hüdayi CAN, **Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki Benzer Kelimelerde Anlam Farklılaşması**, (Dan. Yard. Doç. Dr. Nergis BİRAY), Pamukkale Ün. Sosyal Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2005.

⁷ K. AHANOV, **Til Biliminin Negizleri**, Almatı, 1993, s.97.

⁸ K.AHANOV, a.g.e., s.96; Ā. HASENOV, a.g.e., s.99-153; **Qazaq Tili Tariyhı men Dialektologiyası**, “Qaynar” Universiteti Qazaq Filologiyası Fakul’teti, Almatı, 2001, s.32-217.

⁹ Frank Robert PALMER, (Çev. Ramazan ERTÜRK), **Semantik, Yeni Bir Anlambilim Projesi**, Ank., 2001, s.23.

¹⁰ Bkz. D. AKSAN, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Ank., 1999; ____, **Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ank., 1990; ____, **Ana Çizgileriyle Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ank., 1987; ____, **Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Ank., 2000; ____, **Türkçenin Gücü**, Ank., 1999; İrene Tamba-Mecz, **Anlam Üniversitesini**, İst., 1998; Berke VARDAR, **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İst., 1998; K. AHANOV, **Til Biliminin Negizleri**, Almatı, 1993; Āmedi HASENOV, **Til Bilimi**, Almatı, 2003; Muhittin BİLGİN, **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Ank. 2002; vs...

olsa da sosyal ve kültürel şartlarla ilgili anlama ve yorumlama demektir. Bu, kendimizi de dünyayı da yorumlayışımızdır. Bu anlama, şekillendirme ve yorumlamayı da en çok belirleyen, hareket, durum, şart, vs. bildiren kelime ise fiildir.¹¹

Yine bildiriği sınırlandırabilmemiz için fiiller içinde de bir seçim yapmak gerekliydi. Burada tercihimiz ilk yazılı kaynaklarımızdan beri kullanılagelen duyu, duygu, hafıza, algılama, idrak ve açıklama ifade eden fiiller yönünde oldu.¹² Sınırı daha da daraltmak için bu fiillerin kök halinde olanları incelemeye alındı.

Bu fiiller düşünmek ve hissetmekle, algı, duygu, duyu, davranış, sezgi, tanıma, hatırlama, idrak, değerlendirme va açıklamayla ilgili fiillerdir.

Aynı hayat tarzında yaşadığımız, aynı kültür unsurlarını kullandığımız Türk toplulukları ile bu dil ve kültür benzerliği yani tecrübelerimizin de işin içine girerek oluşturduğumuz “anlam alanları”¹³ tabii ki aynı kökten gelmenin bir sonucudur. Fakat bu anlam alanlarındaki ortaklığın ne kadarının devam ettiği ne kadarının değiştiği de birbirimizi iyi anlamamız konusunda araştırılması gereken bir durumdur. Bu alan içerisinde, dillerin şekil ve anlam yapılarındaki bölünme ve birleşmeler tamamlanana kadar eşseslilik ve çok anlamlılığa rastlanabilir.¹⁴

Düşünme ve hissetme, insan olmanın gereklerindedir.

Ne olursa olsun ilk olarak bir konuyla ilgili bilgiler ediniriz. Çeşitli yollarla elde ettiklerimiz aslında algılama ve idrak dediğimiz süreçle de ilgilidir. Bu süreç zarfında elde ettiğimiz edinimleri tanımaya ve sezgilerimizle kaydetmeye, idrak etmeye çalışırız. İdrak aşamasından sonra duygularımızın olumlu veya olumsuz katkısıyla hafızamızda önceden var olan olguları karşılaştırmaya, muhakeme etmeye gayret sarf ederiz. Dışarıdan gözlemlenemeyen iç dünyaya ait düşünme ve yorumlama süreci diyebileceğimiz bu aşamadan sonra davranış ve inançlarımızı, elde ettiğimiz sonuçları açıklarız. Böylece varsayımlarımız belirgin hale gelir ve şahsa göre gerçek durum açıklanmış olur. Yani iç dünyamızdaki düşünce ve yorumlar sesli olarak dile getirilmiş olur.¹⁵

Çalışmada ele alınacak Kazak şivesi ve Denizli ağzında benzer olan düşünme ve hissetme fiilleri şunlardır: işit-, gör-, bak- (duyu), acı-, az-, bez-, çoş-, dat-, dey-, doy-, ez-, gan-, gız-, gork-, gül-, karga-, sev-, sez-, söv-, şaş-, tanı-, tın-(ma)-, ürk-, üşü- (duygu), bil-,unut- (hafıza), buyur-, de-, sor- (açıklama).

Karşılaştırmanın sonunda, bu ağız ve lehçe/şiveyi kullanan insanların duygu ve düşünce dünyası hakkında, bir konuyu algılayış, seziş, kaydediş, değerlendiriş ve açıklayışları hakkında bazı sonuçlara ulaşmaya çalışılacaktır.

¹¹ Özen YAYLAGÜL, “*Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*”, AÜ, DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, s.1, (Mart 2005), s.17-51.

¹² Bu fiillere bazı çalışmalarda “mental fiiller” denilmektedir. Bkz. 11. dipnot.

¹³ “*Zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimeler, anlam alanı olarak adlandırılan ortak bir alan meydana getirirler.*” Zeynep KORKMAZ; **a.g.e.**, s.8.

¹⁴ Günay KARAAĞAÇ, “*Eski Türkçe’de “-Ş / -Ş-; -L / -L- >Y” Nöbetleşmeli Kök Alomorfı*”, **3. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı**, Ank. 1996, s.593-599; ____, “*Eş Yazılılık, Eşseslilik ve Çok Anlamlılık*”, Ege Üniv. Fen-Edb. Fk, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi**, İzmir, 1996, VIII, s. 31-35; Özen YAYLAGÜL, “*Türk Dilinde Çok Anlamlılık ve Nedenleri*”, **V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004), Ank., 2004, s. 3175-3186.

¹⁵ Noam CHOMSKY, **Dil ve Zihin**, Ank., 2001.

Hatta bu tür ortak fiillerin, sadece fiillerin değil ortak kelimelerin benzer ve farklı anlamlardaki kullanılışlarının belirlenmesi, Türk lehçe/şiveleri yazı dillerinin öğretilmesi yanında Türk sözlükçülüğünün gelişmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Duyularımızla ilgili olan fiiller:

bak- / baq-

KT: baq-: 1. (hayvan) Bakmak, beslemek, gütmek; 2. Yetiştirmek, büyütme: *Ājesi baqtı*. Ninesi büyüttü. 3. Hasta birine ya da çocuğa bakmak: *Avruv şeşesin baqtı*. Hasta annesine baktı. 4. Fark etmek, görmek: *Baqsam, sırtta inisi kele jatır eken*. Dışarıdan küçük kardeşinin geldiğini fark ettim. (KTS, 52)¹⁶

DA: bak-: 1. Bakmak: *bakTım ki, o dēlimiş.(Ayaz)* 2. Aramak: *hurları da ba' da bi buluvē, gözüñü severin bek ilāzım.(Ayaz)* 3. Emek vermek: *buna iyi baksediñ ne biçim büyüdü bilyoñ mu? (Bıçak)* 4. Beslemek, geçindirmek: *beş çocu'lu aileme bi tek ben bakıyon (Kocakulak)*. 5. Tedavi etmek: *gızım, hadi şunuñ yarasına bi bakıvē. (Bıçak)* 6. İncelemek, denemek: *hunuñ dadına bi de sen bakseñ ya, neyi ēsik bi bakalım. (Ayaz)* 7. Bir işi yapmakla görevlendirilmek: *bu ailede bu işlere abim bakā. (Başgöl)* 8. İlgilenmek: *olum sen önüñdeki işe bak. (Başgöl)* 9. Uğraşmak: *sen ödevleñe bak, filmi sōnu sēredēsiñ. (Yılmaz)* 10. Gözetmek, korumak: *çocu bi sāt bakıvēseñ olu mu? (Yılmaz)* 11. Anlamak, farkına varmak: *hinci burdēdi. Bi de bakdım ki yok (Ayaz)*. 12. Elindeki işi yapmak, onu önemsemek: *sen ütüyü yapmē bak.(Ayaz)* 13. İşin yapılışının bir şarta bağlı olması, bir iş gerçekleştirildikten sonra diğerinin beklenmesi: *bu resmi çekdirmek on milyona bakar.(Ayaz)* 14. Cümle başında ünlem olarak kullanılabilir. *bak şu bızdığa! nelē de bilyō (Ayaz)*. 15. Küçümseme de belirtebilir. *gidiniñ oluna bak! nişlemiş.* 16. Seslenme ünlemi olarak kullanılır, seslenme bildirir. *bizim olan bi bakāmıñ!*¹⁷

gör- / kör-

KT: kör- : 1. Görmek: *Onı eñ aldımın balalar kördi*. Onu ilk önce çocuklar gördü. *Balasıñ körmegeli bir ay boldı*. Çocuğunu görmeyeli bir ay oldu. 2. Buluşmak, görüşmek, karşılaşmak. 3. *avis*. Başından geçmek, tecrübe etmek. 4. *avis* Kınamak, suçlamak. 5. *avis*. Saymak, ... içinde değerlendirmek, tanımak: *Men seni öz inimdey köremin*. Ben seni kardeşim gibi görüyorum; *körgeñ küni qarañ boluv*. eziyet çekmek, çok zorlanmak; *köre almav* kıskanmak, görememek, haset etmek; *körer közge alenī, açık; körer tañdı közimen atqızuv* gece boyu uyumamak, göz kırpmamak. (KTS, 219).

¹⁶ Kazak Türkçesi ile ilgili örnekler; Kenan KOÇ, Ayabek BAYNIYAZOV, Behbiy BAŞQAPAN, **Qazaqşa-Türükşe Sözdik**, Turan Yayınevi, Türkistan, 2003, adlı sözlükten alınmıştır.

¹⁷ Denizli ağzıyla ilgili örneklerin hemen hemen hepsi soruşturmalar yoluyla veya derlemelerle tesbit edilmiştir. Eğer fiil "Derleme Sözlüğü (TDK Yay., Ankara, 1993)'nde yer alıyorsa sayfa numarası da verilerek alınmıştır. Derleme ve soruşturmaların yapıldığı kaynak kişiler şunlardır: Güler KOCAKULAK, 60 yaşında, ev hanımı, Hisar Köyü-Karcı/ Denizli; Fatma BIÇAK, 70 yaşında, ev hanımı, Karataş Köyü / Denizli; Hasan UÇ, 75 yaşında, emekli, Tavas-Denizli, uzun yıllardır Denizli'de ikamet ediyor.; Durdane UÇ, 66 yaşında, ev hanımı; Denizli; Sadıka YILMAZ, 69 yaşında, ev hanımı, Yumrutaş Köyü-Acıpayam/Denizli (uzun zamandır Denizli'de ikamet ediyor); Meryem YILMAZ, 45 yaşında, ev hanımı, , Yumrutaş Köyü-Acıpayam/Denizli (uzun zamandır Denizli'de ikamet ediyor); Mehmet MERTOĞLU, 67 yaşında, emekli, Denizli; Tülay AYAZ, 64 yaşında, ev hanımı, Denizli; Ümran AYAZ, 51 yaşında, ev hanımı, Pınarkent-Honaz/Denizli (uzun zamandır Denizli'de ikamet ediyor.); Hülya ŞENSOY, 35 yaşında, ev hanımı, Denizli; Gülsüm BAŞGÖL, 55 yaşında, ev hanımı, Pınarkent-Honaz/Denizli (uzun zamandır Denizli'de ikamet ediyor.); Binnaz BASMACI, 63 yaşında, ev hanımı, Denizli.

DA: gör- : 1. Gözle algılamak, seçmek: *aşayı gördünüz mü?(Bıçak)* 2. Anlamak, kavramak, sezmek: *işin soñunuñ eyi olmēcēni gördü, vazgeşti.(Bıçak)* 3. Biriyle gidip görüşmek, yanına gidip konuşmak: *böyün mütarı görčen.(Kocakulak)* 4. Bir konuyu değerlendirmek, hükme varmak: *yapTı'lāmi ço' gödü. (Başgül)* 5. Bir olaya şahit olmak, yaşamak, seyretmek: *o, hem yemen hemi de isti'lal saveşini gödü.(Başgül)* 6. Yapmak, etmek: *iş gömek, masıraf gömek, kötü gömek (Başgül).* 7. Bir şeye maruz kalmak: *ondan çoğ eziyet gödü.(Ayaz)* 8. Bir şeye fazla değer vermek: *gözü yalıñız onu görüyö. (Ayaz)* 9. Ders almak: *en eyi hoculādan ders gödü.(Şensoy)* 10. Bir işe sahne olmak, onu yaşamak: *burlā çok yokluk gördü.(Bıçak)* 11. Gezmek: *orlā çok güzel, gidip bi dā görmeli.(Başgül)* 12. Bir şeye ulaşmak: *garnı aş, cebi para gördü.(Şensoy)* 13. Vermek: *bunlādan sende çok, bizi de gör. (Başgül)*

Duygularımızı anlatan fiiller:

işit- ~ eşit- / esit- ~ esti-

KT: esit-: 1. Duymak, işitmek. 2. Dinlemek, anlamak. 3. Haberdar olmak, öğrenmek. (KTS, 121)

esit-: Duymak, işitmek. (KTS, 121)

DA: işit- / eşit-: 1. Duymak: *bir patırtı eşitTiñ mi?(Ayaz)* 2. Haber almak: *habarları eşitTiñiz mi, büyük gaza olmuş.(Yılmaz)* 3. Azarlanmak, söz söylenmek: *gızım anañdan azar eşitmeyen dēyoseñ çabıgō ol. // çocüm söz işiTcen hinci. (Ayaz)*

acı- / aşı-

KT: aşı-: 1. (bir şeyin tadı) Ekşimek, bozulmak: *Qımız jöndi aşımaptı. Kıımız tam ekşimemiş. 2. Acı-, rahatsızlık vermek; sızlamak: Jaranıñ avzı aşıp tur. Yara sızlıyor. Mıymdı aşıttı. Kafamı şişirdi. (KTS, 38)*

DA: acı-: I. 1. (yemek için) Bozulmak, tadı acı duruma gelmek. (Ayaz): *Gabāñ dadı acımış. II. Acısı, ağrısı olmak: başını cama vüdu, acısı çoğ olmalı ki gözünden yaş geldi. (Uç)* III. 1.Merhamet etmek: *boşuna uğreşiyö, ona acıyön. (Ayaz)* 2. Üzülmek: *gençlere acıyon, yārın nolcē'lēne Allah bilī. (Uç)..*

az- / az-

KT: az- : 1. Özelliğini kaybetmek, karakterini koruyamamak, dejenere olmak: *Maldıñ tuqımı azdı. Hayvanın nesli bozuldu. 2. Zayıflamak, kurumak: Ol azıp ketti. O, zayıflamış. 3. avıs. Yoldan çıkmak, sapıtmak, delalete düşmek. (KTS, 7)*

DA az- : 1. Yoldan çıkmak, kötülüğünü artırmak, taşkınlık etmek: *o kimseye dinlemēyö, eyice azmış. (Yılmaz)* 2. Deniz, dere, nehir vs, taşmak, sert akmak, kabarmak: *dere azmış. (Mertoğlu)* 3. Yara, hastalık, vs. tehlikeli ve kötü hale gelmek: *eliniñ ayāniñ yarası ginē azmış. (Ayaz)* 4. (bitki) Birden ve aşırı büyüme: *çiçe'lē bu yıl azmışlā. (Yılmaz).*

bez- / bez-

KT: bez- : 1. Kaçmak, uzaklaşmak, firar etmek. 2. Nefret etmek, terk etmek. 3. Yaklaşmamak, uzak durmak. (KTS, 62)

DA: bez-: 1. Bıkmak, usanmak: *Herkez senden bezdi, kendiñe gel. (Ayaz)*

coş- / joşı-

KT: joşı-: Coşmak, neşelenmek. (KTS, 157)

DA: coş-: 1. Eğlenmek, neşelenmek *düğünde eyi coştulā, herkezi de coşdurdulā.*(Ayaz) 2. Tabiat olaylarından sel, yağmur, vs. birden çoğalması. *dünēn yāmur bi coşdu bi coşdu, her yēlē sele garişTi.*// *böyün deñiz coşTu.*(Başgöl) 3. Heyecanlanmak, galeyana gelmek. *onlā haydiñ dedikÇe ben coşyon.* (Başgöl) 4. (Bitki) Birdenbire uzayıp büyüme, hızlı bir gelişimi olmak: *hanımelilē bu sene iyi coşmuşlā.*(Uç)

dat- /tat-

KT: tat- : 1. Tatmak, tadına bakmak. 2. *avis.* Hayatın acı ve tatlı günlerini yaşamak. (KTS, 491)

DA: dat- : 1. Tadına bakmak: *bi dadivē de eyi mi kötü mü bilelim.* (Uç) 2. mecz. Bir durumu yaşamak: *hayatıñ her dadından da'mış.* (Bıçak) 3. mecz. Duymak, hissetmek, yaşamak. *gızı okulumu bitimiş, ali ağa onu da da'mış.*(Bıçak)

dey- ~ değ- / tiy-

KT: tiy- : 1. Değmek, dokunmak, temas etmek. 2. Bir şeyi elde etmek, sahiplenmek. 3. Birisine bulaşmak, dil uzatmak. 4. (kız) Kocaya varmak evlenmek. *Avız tiyüv* tadına bakmak; *avır tiyüv* ağırına gitmek, dokunmak; *erik tiyüv* özgürlüğüne kavuşmak. (KTS, 502)

DA: değ-/dey-: I. 1. Dokunmak, temas etmek: *o gudā galabalıdıgın ki dēmedim adam galmadı.*(Mertoğlu). 2. Bir yere varmak, ulaşmak, erişmek: *gız onbeşine dēdi ya hemen görcülē gelmē başlamışlā.*(Ayaz). 3. Rast gelmek, isabet etmek, isabetli olmak: *attıñ daş tam cama dēdi.* // *gurşunnā galbine dēgesiymiş.* (Başgöl). 4. Çok etkilemek, üzme: *dediñ laflā ta ciğerime dēdi.*(Uç) II. Değerinde olmak: *bu iş bu parē değē.* (Ayaz). 2. Bir şeyin karşılığı olmak: *çekdiklēne deyeydi bāri.*(Ayaz) 3. Hoşlanmak, zevk almak: *bu yorgunlūñ üstüne bu çay dēdi vallā.*(Ayaz) 4. Bir kalite veya niteliğe sahip olmak: *geldimize dēcek, burlā görülmē deyemiş.*(Başgöl) 5. Bir şeyle aynı değerinde olmak, üstün olmak: *seniñ da'lı diliñ dünyaya değē.* // *güzelli hē şeye değē.*(Başgöl)

doy- / toy-

KT: toy- : 1. Doymak; doyuncaya kadar yemek, içmek: *Tamaqqa toydım .*(yemeğe) Doydum. 2. *avis.* Usanmak, bıkmak: *Senen toydım.* Senden bıktım. *Seniñ söziñe toydım.* Senin sözünden usandım. *Toyğan qozıday* sessiz, sakın, uslu, uysal. (KTS, 505)

DA: doy- : 1. Açlığını gidermek: *e'mek peynirile gānum doydı.*(Şensoy) 2. Yeterli bulmak, kanmak: *dünya gadā malı mülkü vā emme halā doymadı, hep bene deyō.* (Başgöl) 3. Gerekli olanın olması, bir ihtiyacın karşılanması: *tālālā suya doydı.* // *insannā gülmē doydı.*(Uç) 4. Bıkmamak, özlem gidermek: *ölü özlemişin ki doyu doyu sarıldım.* // *ne gıdā sevsen de doyumadım.*(Ayaz) 5. mecz. Usanmak, bıkmak: *Canımı doydum seniñ yüzüñden.* (Ayaz) .

ez- / ez-

KT: ez- : I. 1. Ezmek, sıkmak. 2. Eritmek. 3. Uzun yolculuktan sonra yorgun düşmek; yol yorgunu olmak. 4. *avis*. Önemsiz bir şeyi tekrar tekrar söyleyerek sıkmak, başını şişirmek. II. Sömürmek, birinin emeğinden haksız olarak faydalanmak. (KTS, 111)

DA: ez- : I. 1. Üstüne basarak veya sıkıştırarak bir şeyi yassı hale getirmek: *domatları ezip salça çıkaralım dēyoz.* (Ayaz) 2. Çiğnemek: *onlāñ iki çocūnu da araba ezmiş.* (Uç) 3. Bir şeyi sıvı içinde eritmek: *şu yōurdu biriñiz eziñ.* (Ayaz) 3. mecz. Üzmek, sıkıntı vermek: *gadincāzı o gudā ezdi ki ālamakTan işe yarecek hāli galmadı.* (Başgöl) 4. mecz. Çok yormak, çok çalıştırmak: *usTası ters herifin biri, bu iş çocū beg ezdi.* (Ayaz) II. Sırtı keseletmek ya da sabunlatmak. *sırtımı bi ezivēseñ olū mu?* (Ayaz) (DS, 1830)

gan- / qan-

KT: qan- : 1. Kanmak, susuzluğunu gidermek. 2. *avis*. Kanaat etmek, yetinmek: *Āñgimesine qandı.* Konuşmasından memnun kaldı. 3. Bir şeyi detayları ile öğrenmek, olaya vakıf olmak. (KTS, 254)

DA: gan- : 1. Söylenene inanmak. (Ayaz) 2. mecz. Aldanmak, inanmak: *onuñ dediklēne hep ganmışın.* (Ayaz) 2. Yetinmek; bir ihtiyacını karşılamış olmak. (Uç) 3. mecz. Doymak, susuzluğunu gidermek: *suya gandiñ mi gızım, acı'dā veren mi?* (Ayaz).

gız- / qız-

KT: qız- : I. 1. Isınmak, kızmak: *Kün qızdı.* Hava ısındı. *Peş qızdı.* Soba ısındı, kızdı. 2. Vücut ısısının, ateşin yükselmesi. 3. *avis*. Sarhoş olmak. 4. *avis*. (iş) Yoğunlaşmak, kızışmak. 5. *avis*. Coşmak, ilham gelmek. II. (bir şey) Sıcaktan çürümek, bozulmak, küflenmek. (KTS, 312)

DA: gız- : I. 1. Ateşe konan bir nesnenin sıcaklığının artması: *tava gızdı mı, bibēleri getiren mi?* (Ayaz) 2. mecz. Sinirlenmek, öfkelenmek: *güçcük şelere gızıp dūma, sālīña yazık.* (Ayaz) 3. (Hayvanlar) Çiftleşmek istemek: *hayvanlā bile gızmış.* (Bıçak)

gork- / qorıq-

KT: qorıq- : Korkmak, ürkmek; dehşete kapılmak. (KTS, 292)

DA: gork- : 1. Dehşete kapılmak, ürkmek: *bu sesden gorkmıyan vā mı kin?* (Bıçak) 2. Kaygılanmak, endişe duymak: *gızım bubañ bek geç gādı, başını bi şē mi geldi deye gorkuyon.* (Kocakulak) 3. Çekinmek, sakınmak: *bubası gızıvēdinden gorku gorku izin isdeyō.* (Ayaz) 4. Cesaret edememek. *ben sene yapma demedin mi, gorkdüm başıma geldi hindi.* (Ayaz)

gül- / kül-

KT: kül- : 1. Gülmek. 2. *avis*. Dalga geçmek, alay etmek: *külki boluv gülünç duruma düşmek, rezil olmak; külkige aynaluv* alay konusu olmak, gülünç duruma düşmek. (KTS, 226).

DA: gül- : 1. Gülmek: *o her şeye gülē.* (Ayaz) 2. Eğlenmek, hoş vakit geçirmek: *çarsıda olanlara emme güldük.* (Şensoy) 3. mecz. Alay etmek: *gülüp durmeñ, siziñ de başıñıza geli de görüsünüz.* (Başgöl) 4. Hoş ve sıcak görünmek: *gızı iyileşdinden belli yüzü gülyō.* (Bıçak) 5. Yersiz bir durumla karşılaşınca kullanılır: *Gülem bari de boşu gitmesiñ.*

(Uç) 6. Bir konunun üzerinde durmamayı, umursamamayı anlatır: *bu da dert mi, nelē vā, gül geç.* (Uç)

karga- ~ kargı- / qarğa-

KT: qarğa- : Lanet etmek, ilenmek, beddua etmek, lanet okumak. (KTS, 264)

DA: karga- / kargı- : İlenmek, lanet etmek, lanetlemek. (DS, 2658)

sev- / süy-

KT: KT: süy- : 1. Öpmek. 2. Aşık olmak, sevmek. 3. Beğenmek, hoşlanmak: *Olar süyip qosıldı.* Onlar severek evlendiler. *Men kitap oquvdı süyemin.* Ben kitap okumayı seviyorum. (KTS, 461)

DA: sev- : 1. Sevgi duymak, bağlılık hissetmek: *o gızını bek sevē, nası ayrılcek bilmen.* (Yılmaz) 2. Aşık olmak, gönül vermek: *bi gızı sevivēmiş, ille alcēñiz deyōmuş.* (Bıçak) 3. Hoşlanmak: *gırmızıyı hepisinden çok severin.* (Bıçak) 4. Okşamak; 5. Bir şeyi, durumu, vs. uygun bulmak: *çiçe'le hu camıñ öñünü bek sevdilē.* (Ayaz) 6. Alay etmek için kullanılır: *ōlana bak, gız gibi küpü da'mış bi de. Sensiñlē seniñ küpeñi!...*(Ayaz)

sez- / sez-

KT: sez- : Sezmek, hissetmek: *işi sezüv hissetmek.* (KTS, 442)

DA. sez- : 1. Kestirmek, hissetmek: *bi şe'le odlūnu sezdim emme bilimedim a yavrım.* (Bıçak) 2. Anlamak, fark etmek: *onuñ hareke'leniñ hoş olmadıni bütün ayile sezdi/sezinledi.* (Bıçak)

söv- / sög-

KT: sög- : Paylamak, azarlamak, sövmek. (KTS, 455)

DA: söv- : Küfretmek: *çocū bak, iki lafınıñ başında sövüyō. // Gadıncāza yazık, gocası her gün sövē sayā.* (Ayaz)

şaş- / sas-

KT: sas- : Şaşırmak, şaşmak. *Ol ne isterin bilmey qattı sasıp qaldı. O, ne yapacağını bilemeyip şaşta kaldı.* (KTS, 437).

DA: şaş- : 1. Şaşırmak, hayret etmek: *şaşdım hunuñ yapTıklāna, dā güccücük.* (Ayaz) 2. mecz. Yoldan çıkmak, yanılmak: *gırkından söra şaşdı heral.* (Ayaz) 3. Yanılmamak, hata yapmamak, yolundan sapmamak: *nefesini boşuna harcama, o bildinden şaşmaz.* (Ayaz)

tanı- / tanı-

KT: tanı- : Tanımak, teşhis etmek: *Navkas ekşimdi tanımaydı.* Hasta kimseyi tanımıyor. (KTS, 484)

DA: tanı- : 1. Bir şeyin kim veya ne olduğunu hatırlamak: *arıdan yirmi yıl geçsi de onu hemen tanıdım.*(Bıçak) 2. Önceden tanımak, bilmek: *tanidī otelleri tek tek tarif etTi.*

(Bıçak) 3. İyi bilmek, doğru tanımak: *böli insannarı eyi tanırın.*(Yılmaz) . 4. Seçmek, ayırt etmek: *onnā kendini zarā vēcek şeleri tanī.*(Yılmaz) 5. Sorumlu saymak: *ben öluñu ne tanyen, benim mu atabım sensiñ.* (Ayaz) 6. (hukuken) Varlığını kabul etmek: *hākim onuñ haklāni resmen tanımuş.*(Uç) 7. Süre vermek: *gızımıla eyi geçincēseñ sene üç gün dā tanıyon, gersini sen biliñ.*(Ayaz) II. Dikkat etmek (DS, 3820); *çocū acık tanivēseñ olū mu?* (Ayaz) 9. Denemek. (DS, 3820).

tın-(ma)- / tın-

KT: **tın-** : 1. Bitmek, tamamlanmak, son bulmak. 2. Dinmek, yatışmak, sakinleşmek: *Balalardñ davısı tındı.* Çocukların sesi dindi, kesildi. *Köñildegisin ayıtp tındı.* İçini döküp rahatladı. (KTS, 534)

DA: **tın-(ma)-** : 1. Önemli görmemek, ilgilenmemek *heç tınmadı, yapma desek de yapdı.* (Ayaz) 2. Ses çıkarmamak: *soru soryom emme tınmeyō.*(Ayaz) 3. Aldırış etmemek: *hemşire sus dese de tınmadı, gonuşdu durdu.*(Uç)

ürk- / ürk-

KT: **ürk-** : Ürmek, korkmak. (KTS, 565)

DA: **ürk-** : 1. Korkup sıçramak; dehşete düşmek: *gölgesinden bile ürkē. // guşlā nası ürkdüyse hepsi birden havılandı.*(Yılmaz) 2. Şaşırarak, korkmak: *bu halēmden ürkēseñ deye çekindidim.*(Yılmaz)

üşü- / üsi-

KT: **üsi-** : Üşümek, donmak: *Ayazdan qoldarım üsip ketti.* Ayadan ellerim dondu. (KTS, 566)

DA: **üşü-** : 1. Soğuktan etkilenmek, üşümek: *hava serinlēp bā, üşüyon.*(Başgül) 2. Çok etkilenmek: *añlatTıklañdan içim üşüdü, buz gibi oldu..*(Şensoy)

Hafızamızı ve hatırlama işlevini anlatan fiiller:

bil- / bil-

KT: **bil-** : 1. Bilmek, anlamak, öğrenmek. 2. Tanımak. (KTS, 81)

DA: **bil-** : 1. Bilmek, anlamak; öğrenmek. *Bilmediñi ören.* (Bıçak) 2. Tanımak, hatırlamak: *seninle tanışalı çoğ ödu, bene bilimediñ mi?’* (Ayaz) 3. Alışmak; sanmak, farz etmek, varsaymak; *kendiñi onuñ gibi biliseñ, o zuman bu iş olū.*Kendini onun gibi farz edersen, bu iş olur. (Yılmaz) 5. Sorumlu tutmak: *Başkasından bene ne, ben bi tek seni bilirin.*(Ayaz) 6. Yardımcı fiil olarak yeterlik bildirir. *Gidebilmek, veribilmek,*

unut- / umıt-

KT: **umıt-** : Unutmak:: *Umut boluv unutulmak; umıt qaluv hatırlanmamak, unutulmak.* (KTS, 551)

DA: **unut-** : 1. Hatırlamamak: *tüü, yemē ocakTa unutTum.*(Ayaz) 2. Bir şeyi bir yerde bırakmak: *çentemi hasdānede unutmuşun.*(Şensoy) 3. Bir işi yapamaz hale gelmek: *bunuñ nası olcēni unu’muşun.*(Mertoğlu) 4. Bağışlamak: *o yēsiz laflāñi unutTum, bi dā*

olmasıñ emme.(Uç) 5. Umursamamak, üstünde durmamak: *fa'ma gālesiz, bunu da kesin unu'muşTū .(Bıçak)* 6. Gönülden çıkarmak: *bene etti iyili'lē ölü çoğukun, unuduman.(Ayaz).*

Açıklama yapmayı anlatan fiiller:

buyur- / buyır-

KT: buyır-: 1. Emretmek, buyurmak. 2. *avis. diniy.* Nasip olmak. (KTS, 75)

DA: buyur- : 1. Buyurmak, emretmek: *Peygamberimiz iyi insan olmamızı buyuruyō.(Ayaz)* 2. Söylemek, demek, bildirmek: *En dōrusunu siz buyurduñuz.(Yılmaz)* 3. Gelmek gitmek: *Bize de buyurma mısıñız?(Ayaz)* 4. İçeri geçmek, girmek: *Sizi hangi rüzgar attı, buyurun, içeri geçiñ.(Ayaz)* 5. Yemeğe başlamak: *Buyruñ, yemek hazır.(Ayaz)*

de- / de-

KT: de- : 1. Demek, söylemek. 2. Öyle saymak; düşünmek: *Men sizdi öz adamım dep edim.* Ben sizi kendi adamım sayıyordum. 3. Arzu etmek, istemek, dilemek: *Me munda oqıymın dep keldim.* Ben buraya okumaya geldim (KTS, 99)

DA: de- : 1. Söylemek, söz söylemek: *HeÇ bi şey demen yavrım.(Ayaz)* 2. Bir şeye isim vermek, adlandırmak: *bunuñ adına dalağan da dēlē.(Bıçak)* 3. Bir anlama gelmek, anlamına gelmek. 4. Bir sonuca, hükme ulaşmak: *nası yapāsiñ, herkez ne dē?!.(Bıçak)* 5. Tahmin etmek, ummak: *sabālen varırız dēken...emme gecikdik yā. // bu saaTden sōra geli mi dēsiñ?! // dedim olmadı mı, yalan mı demişin.(Ayaz)* 6. Zaman ve aniden oluş bildirir: *saat altı dedi mi galkarın. // tarhanayı sēdik demē gāmadi, kedi içine daldı.(Başgöl)* 7. Durum ne olursa olsun, yapılacak işten vazgeçmemek, mutlaka yapmak: *hasTeyin masTeyin demedi gakdı gitTi.// tatil matil demeñ, bu iş böğñ biTcek. (Uç)* 8. O halde, şu halde anlamıyla cümle başında kullanılır: *demek küsdiñ hā!,Ayaz)* 9. Bir işe yeltenmek, yapmaya ramak kalmak: *gonuşen deme, çakarın āziña.(Ayaz)* 10. Düşünmeden yapılan işleri anlatırken kullanılır. *sen ne dediñ de gidip dükkeni dāğtTiñ .// ne demē ölü dediñ ölüm.(Başgöl)* 11. Özenme, imrenme anlatır. İçinde kısmen istek de vardır: *güzellik deseñ onda, parı deseñ onda, Allah vēdi mi veryō.(Şensoy)* 12. Saymak, kabul etmek: *akıdeş dediñ bōl olū.Zor günüñde yanıñd olū.(Ayaz)* 13. Şaşkınlık belirtir: *deme ya! ço'mu hasdēmiş.(Bıçak)* 14. Tam zamanında, o sırada anlamı verir: *iş bitTi dēken çocu'lā sofreyi devimiş. al sene bi iş dā.(Uç)*

sor- / sura-

KT: sura- : 1. Sormak, öğrenmek istemek. 2. Rica etmek, istemek: *jōn surav hal hatır sormak; keşirim surav* özür dilemek. (KTS, 460)

DA: sor- : 1. Sual etmek, bilgi istemek: *dersinden kaç aldını sōdum, sormusēdim keşge!.(Şensoy)* 2. Sorumluluğu üstlenmek: *nam tembihledi, yemē senden sorālā, temizli benden sorālā. (Ayaz)* 3. Kötü bir olay anlatılırken cümle başında aşırılık bildirmek için kullanılır: *sorma nelē oldūnu, bişmiş tavıñ başını gelmeyenlē bizim başımıza geldi.(Uç)*

Seçtiğimiz fiilleri karşılaştırdığımızda birbirine mesafe açısından oldukça uzak olan ve uzun zamandır ayrı coğrafyalarda varlığını sürdüren Kazak lehçe/şivesi ile Denizli ağzının düşünme ve hissetme veya idrak fiilleri bakımından hemen hemen hiç farklılaşma yaşamadığını görüyoruz. Sadece anlam genişlemesi ile kısmî farklılaşmalar söz konusudur. Kelimelerin ilk anlamları genellikle ortaktır. İkinci veya üçüncü anlamlarda farklılaşmalar vardır.

Buradan hareketle bir olayı sezme ve hafızaya kaydetme, tanıma, hatırlama aşamalarından itibaren ortak kullanımın aynı olduğunu görüyoruz. Daha sonra devam eden olguları bir sırada ele alma, kavramlar arasında bağlantıyı kurma, yorum ve değerlendirme yapıp varsayımları belirtme yani açıklama sürecinde de hiçbir farklılık olmadığını görüyoruz.

Bu, ayrı coğrafyalarda yaşasa da, uzun zamandır ayrı olsa da her iki Türk topluluğunun hissetme ve düşünme açısından ortak bir hayat tarzına sahip olduğunu gösterir. Hatta öyle ki bazı kelimelerde Eski Türkçeden beri gelen anlamdan, daha geniş anlama geçişin her iki toplulukta da benzer olduğu gözlemlenebilir.